

Maria WojtakUniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ORCID: 0000-0003-4537-2732**STYL RELIGIJNY WE WSPÓŁCZESNYCH
TEKSTACH MODLITEWNYCH –
ANALIZY EGZEMPLARYCZNE**

Na użytek niniejszego opracowania nie muszę rozwijać kilku istotnych wątków związanych ze stylem religijnym we współczesnej polszczyźnie. Przypomnieć jednak trzeba kontrowersje wokół samego terminu, długo-trwałe pomijanie tego wariantu języka w schematach odmian polszczyzny, spory o status odmiany i jej podstawowe wyznaczniki [por. dla przykładu Wojtak 1992: 90–97; 2006: 139–146; 2019a: 17–20; 2019b: 131–147; Makuchowska 1995: 449–473; 2013: 487–528]. Od początku własnych badań nad komunikacją religijną, ograniczaną z konieczności do sfery kontaktów tworzonych przez Kościół katolicki w Polsce, opowiadałam się za ujmowaniem odmiany językowej powiązanej ze wspomnianą sferą komunikacyjną w kategoriach stylu.

Styl typowy (funkcjonalny) to pojęcie konstruowane przez badaczy i wysoce abstrakcyjne. Panuje jednak zasadniczo zgoda co do tego, że manifestuje się on w tekstach. Tekstom, inaczej ujmując zagadnienie, da się przypisać przynależność do określonych stylów. Tak wyznaczona ścieżka postępowania badawczego wiedzie ku poszukiwaniu cech (wyznaczników) i językowych wykładników określonego stylu w reprezentujących go tekstach. W przypadku stylu religijnego współczesnej polszczyzny (jeśli tę współczesność rozciągniemy na okres po *Vaticanum II*) trzeba jeszcze w doborze tekstów uwzględniać polaryzację stylu, dyferencjację jego cech i wykładników, a także zjawisko otwartości odmiany i możliwość współwystępowania heterogenicznych cech nawet w konkretnym tekście. Są to kwestie sporne i rozwiązywane w zróżnicowany sposób przez poszczególnych lingwistów [zob. dla przykładu Zdunkiewicz-Jedynak 2007: 117–118; Makuchowska 2013: 501–516]. Redukując ten wątek poznawczy, wspomnę jedynie o własnych

propozycjach, aby przygotować grunt pod egzemplaryczne analizy, które znajdują się w podstawowej części artykułu.

W centrum spolaryzowanej kategorii, jaką jest styl religijny we współczesnej polszczyźnie, sytuuję styl biblijny i styl kultowy, akcentując zjawisko wewnętrznego różnicowania się obu tych kategorii. W strefach pewnego oddalenia od centrum pola stylistycznego lokują się kolejne odmiany stylu religijnego. Wymieńmy najważniejsze: styl homiletyczny (ściśle z kultem związany, ale też wyraźnie się emancypujący), styl oficjalnych dokumentów Kościoła (dydaktyczno-parenetyczny i urzędowy), styl naukowy (styl rozpraw teologicznych oraz opracowań z zakresu innych nauk związanych z religią), styl dydaktyczny (w tym styl wypowiedzi naukowych w ich wersji dydaktycznej oraz styl wielowymiarowej i wielopostaciowej katechezy), styl publicystyki i informacji religijnej (w jakimś zakresie spokrewniony ze stylem wypowiedzi medialnych), styl wypowiedzi związanych z pobożnością ludową (kult wotywny, pielgrzymki oraz, co stanowi nowość, różne formy wyrażania przeżyć religijnych za pośrednictwem Internetu), styl utworów literackich wyrażających religijną postawę człowieka, a zwłaszcza styl poezji religijnej [zob. m.in. Wojtak 2019b: 134].

W zbiorze ekstralingwistycznych cech tak ujmowanego stylu religijnego umieszczałam [Wojtak 2019b: 134–135]:

- (1) sakralizację (rytualizację) – eksponowaną lub osłabianą, co powoduje pojawienie się standaryzacji (szablonowości i kliszowania) obok spontaniczności i kreatywności zachowań językowych;
- (2) symboliczność i związaną z nią metaforyczność oraz inne sposoby wysłowienia pośredniego obok mowy wprost (konkretnej i rzeczowej)¹;
- (3) dialogowość, która zyskuje różnorodne formy – od wypowiedzi rytualnych i kliszowanych po scenariuszowość dopuszczającą sytuacyjne ukonkretnianie zachowań. Rysem znaczącym jest tu *rozszerzenie komunikacyjne*, przez które rozumiem skomplikowany charakter aktu komunikacji ze względu na to, że dokonuje się w nim spotkanie Boga z człowiekiem i człowieka z Bogiem, wypowiedź zaś bez względu na gatunek staje się, jak to interpretują teologowie, wydarzeniem zbawczym [Wojtak 2004: 168]. Istotne jest ponadto powiązanie dialogowości z takimi kategoriami jak apelatywność modlitewna, perswazyjność kaznodziejska i katechetyczna oraz normatywność dominująca w dokumentach kościelnych. Mamy zatem dialogowość zrytualizowaną i dia-

¹ Aby ten wątek rozwinąć, odwołam się do artykułu Haliny Drewniak [2005: 54–69], która stwierdza: „Symbol religijny jest znakiem pośredniego (przez wiarę) doświadczenia Boga oraz wyjaśnieniem tego doświadczenia” (tamże: 59) i do podstawowych symboli chrześcijańskich zalicza: wodę, ogień, światło, chleb, wino, krzyż, ołtarz (tamże: 57). „[...] język symbolu – stwierdza z kolei Paweł Podeszwa [2009: 204] w kontekście badań nad polszczyzną biblijną – nie tylko dostarcza wiedzy o wewnętrznej strukturze rzeczywistości, nie tylko wyjaśnia i tłumaczy, ale przybliża człowiekowi to wszystko, co nie jest możliwe do wyrażenia w języku dyskursywnym; dociera do rzeczywistości, która ostatecznie pozostaje Tajemnicą”.

logowość spontaniczną (czy niemal spontaniczną), dialogowość bezpośrednią i zapośredniczoną, dialogowość aktywizującą różne kategorie podmiotów [Wojtak 2019b: 135].

Jako sygnały stylu traktowałam następujące cechy [zob. dla przykładu Wojtak 2019b: 135]:

- (1) standaryzacja różnorodnych form wypowiedzi widoczna szczególnie wyraźnie w regułach sprawowania sakramentów i wypowiedziach wykluczających wszelką spontaniczność,
- (2) formułiczność – wielopoziomowa i wielopłaszczyznowa, bo obejmująca: (2a) tzw. formuły liturgiczne, czyli całe wypowiedzi, które mogą funkcjonować jako samodzielne komunikaty lub utrwalone składniki innych zachowań komunikacyjnych, (2b) formuły fatyczne typowe dla różnych gatunków wypowiedzi, (2c) formuły kompozycyjne, aklamacje i doksologie.

Obie wspomniane cechy mają rytualny wymiar i charakter. Utrwalają się w komunikacji religijnej w związku z funkcjonowaniem: zrytualizowanych scenariuszy komunikacyjnych (mszał, ryty sakramentów), zrytualizowanych wzorców gatunkowych bądź/i ich składników oraz rytualizmów językowych (przede wszystkim formuł fatycznych).

Sfera wykładników stylu religijnego przedstawia się także jako zjawisko polimorficzne [zob. Wojtak 2019b: 135–136]. Współtworzą ją wprawdzie wykładniki wyspecjalizowane, praktycznie brak jednak takich form językowych, które można by uznać za typowo religijne (poza biblizmami, zwłaszcza frazami biblijnymi, i leksyką terminologiczną). Większość środków językowych może funkcjonować także poza sferą komunikacji religijnej. Dlatego trzeba to zjawisko ujmować jako zasadę zderzania różnych rejestrów. W stylu religijnym wspomnianą zasadę realizują następujące kategorie:

- (1) hieratyczność związana z obecnością archaizmów i form przestarzałych (gramatycznych oraz leksykalnych), leksyki książkowej bądź oficjalnej,
- (2) figuratywność i ozdobność w sposobie wysłowienia (stałe epitety, utrwalona metaforyka, najczęściej biblijna, paralelizmy i powtórzenia, apostrofy),
- (3) profesjonalność (wyspecjalizowana leksyka o długiej tradycji użycia, a także innowacje terminologiczne),
- (4) potoczność².

Wymienione wyznaczniki mogą się realizować w odrębny sposób w różnych typach wypowiedzi, współtworzących werbosferę (czy raczej semiosferę) w obszarze komunikacji religijnej.

Jak wspominałam, w ramach uświęconych tradycją badań stylistycznych z zakresu stylistyki funkcjonalnej, do których chcę tu nawiązać, dbając o meto-

² We współczesnym stylu religijnym to kategoria o zmiennych zakresach występowania. Na użytek niniejszego opracowania nie ma jednak konieczności rozwijania zagadnień związanych z funkcjonowaniem stylu potocznego w stylu religijnym.

dologiczną konsekwencję, opisywało się konkretne style w oparciu o cechy oraz ich wykładniki odnajdowane w tekstach. Idąc tym tropem, postaram się pokazać sposoby funkcjonowania podstawowych wyznaczników stylu religijnego w tekstach, reprezentujących jeden gatunek wypowiedzi. Przykłady pochodzą z publikowanych w XXI wieku i zatwierdzanych przez Kościół modlitewników (lub innych oficjalnych sposobów upowszechniania wypowiedzi modlitewnych)³. Skoncentruję zatem uwagę na zjawiskach stylistycznych uznawanych za przejawy funkcjonowania w tekstach składników tradycyjnego stylu religijnego. Ograniczam analizy, jak widać, do wypowiedzi reprezentujących centrum spolaryzowanej kategorii, jaką jest styl religijny we współczesnej polszczyźnie. Ponieważ nie stosuję metod ilościowych, nie będę formułować hipotez na temat zakresu użycia wykładników tradycyjnego stylu religijnego w obecnie publikowanych modlitwach. Nie wypowiadam się na temat stylistycznych dominant i nie charakteryzuję okazjonalnych bądź trwałych tendencji modernizacyjnych. Celem artykułu jest pokazanie, jakie cechy stylu religijnego znajdują odzwierciedlenie w tekstach modlitw ustalonych, a także w jaką konfigurację mogą się układać w konkretnych wypowiedziach. Artykuł jest zatem pomyślany jako opracowanie komplementarne w odniesieniu do prac charakteryzujących modlitwę jako gatunek stylu religijnego [zob. Makułowska 1998; Wojtak 1999: 129–138; 2019a: 25–44; Grześkiewicz 2016: 69–71]⁴.

Analizy zaczynam od przedstawienia kwestii formułiczności, pamiętając, że typologia formuł nie stanowi zbioru uporządkowanego precyzyjnie, gdyż kryteria funkcjonalne krzyżują się przy ich wyodrębnianiu z czysto formalnymi. Przypominę więc jedynie najważniejsze typy formuł charakterystycznych dla propagowanych przez Kościół wypowiedzi modlitewnych, kierowanych do Boga lub innych osób ze sfery sakralnej. Odnajdujemy wśród nich:

- (1) Formuły fatyczne i petycyjne osadzone kompozycyjnie w ramach tekstów modlitewnych: *Udziel mi łaski, o którą Cię teraz szczególnie proszę...* (BSW), *Przez jego wstawiennictwo udziel mi łaski..., o którą Cię proszę* (JK), *Udziel mi łaski..., o którą proszę Cię przez wstawiennictwo Twojego sługi* (KK), *Udziel nam łaski..., o którą prosimy za wstawiennictwem błogosławionych Męczenników z Pariacoto* (MMP, 314).
- (2) Formuły kompozycyjne i doksologiczne: wersja skrócona stosowana najczęściej: *Przez Chrystusa, Pana naszego*, choć funkcjonują w tekstach modlitewnych też jej wersje poszerzone: *Który żyjesz i królujesz z Bogiem Ojcem, w jedności Ducha Świętego, Bóg przez wszystkie wieki wieków* (MMP, 307).

³ Zbiór modlitewników inwentaryzuję, przedstawiając na końcu artykułu stosowane w nim skróty. Pragnę zwrócić uwagę na zróżnicowanie źródeł pod względem ich przeznaczenia dla grup wiernych (rolnicy, młodzież, czciciele określonych błogosławionych itd.).

⁴ Odsuwam więc na bok kwestie działania wzorców gatunkowych ujmowanych jako filtry komunikacyjne oraz funkcjonowania kategorii bardziej konkretnych niż styl religijny, czyli pojęć stylu modlitwy i stylu modlitewnego [zob. dla przykładu Wojtak 2019a: 38–40].

Formuliczność trzeba postrzegać jako cechę dość ściśle połączoną ze standaryzacją, mocno osadzoną w konwencjach gatunkowych. Aby to zjawisko unaocznić, odwołam się w tym miejscu do schematu modlitwy ustalonej (realizującej schemat kolekty):

- (1) w układzie syntagmatycznym: Boże, (Ty) który..., spraw prosimy... Przez Chrystusa Pana naszego. Amen.;
- (2) w układzie paradygmatycznym⁵:

Aklamacja: *Apostole i Święty Męczenniku*

Anamneza: *który głosząc poganom Ewangelię św. zdobyłeś koronę męczeńską,*

Prośba: *racz uprosić modlitwami swymi u Pana, aby wiara Chrystusowa pomnażała się i utwierdzała w sercach naszych, tak iż byśmy nigdy nie zdradzali tych prawd, którym dałeś świadectwo krwią swoją.*

Konkluzja: *Przez Chrystusa Pana naszego.*

Aklamacja: *Amen.*

Standaryzacja może być powiązana z kompozycyjną analogią i będącymi jej konsekwencją paralelizmami oraz powtórzeniami. Rolę ilustracji wspomnianego zjawiska niech odegra następująca modlitwa (MR, 336):

MODLITWA DO ŚW. STANISŁAWA BISKUPA

Boże, za Twój Kościół zginął pod mieczami prześladowców sławny Biskup Stanisław; spraw, prosimy, aby wszyscy którzy wzywają Jego pomocy, osiągnęli zbawienny owoc swojej prośby.

Daj się przebłagać, Panie, naszymi prośbami i za wstawiennictwem Świętego Stanisława, sławnego Męczennika i Biskupa, odwróć od nas łaskawie wszystkie nieszczęścia, na które zasługujemy swoimi grzechami.

Panie, niech nasza modlitwa oczyści i umocni nas, i sprawi, abyśmy za wstawiennictwem Świętego Stanisława, sławnego Męczennika i Biskupa, podobali się Tobie.

Przez Chrystusa, Pana naszego. Amen.

Jedną z cech stylu religijnego na poziomie doboru środków językowych jest hieratyczność. Łączyć ją należy z kilkoma wykładnikami syntaktycznymi, wśród których sytuują się:

- (1) postpozycja przydawki przymiotnej: *modlitwami swymi, krwią swoją* (MR, 328); *czyste serce twoje, z błogosławionej śmierci Twojej* (MR, 329); *składam hołd poddaństwa mego* (MR, 322); *Tyś jest Matką Pana mego; o Królowo wielka,* (MR, 322); *w ostatecznym życia mego momencie* (MR, 323); *zjednoczyć się z Odkupicielem naszym w tym poświęceniu za świat i ludzkość,* (MM, 67); *aby błagać o pomoc Twoją* (MM, 86);
- (2) finalny szyk orzeczenia: *dzięki Ci składam za wszystkie łaski, któreś mi aż do tej chwili wyświadczyła, a osobliwie, żeś mnie od piekła wyratowała, na które tak często zasłużyłem.* (MR, 322); *uprzedzaj czyny nasze swoim natchnieniem*

⁵ Ilustruję tę wersję schematu *Modlitwą do św. Wojciecha* (MP, 328). Wspomnianą cechę modlitwy przedstawiałam w kilku pracach [zob. dla przykładu: Wojtak 1999: 129–138; 2019a, 25–44].

i pomocą wspieraj, aby każda nasza modlitwa i praca od Ciebie się zaczynała i przez Ciebie się kończyła. (MdM, 135);

- (3) rozbudowane konstrukcje składniowe (z parentezą): *Racz posłać, Panie Boże, ku naszej pomocy świętego Michała Archaniola, a on, który, jak wierzymy, zawsze przebywa w obecności Twojego Majestatu, niech przedstawi Tobie, w celu uzyskania błogosławieństwa, nasze skromne modlitwy.* (MdM, 62); *Oto ja – olśniony i zachęcony łaskami, które tak obficie wyjednałaś mi swą macierzyńską łaskawością ze skarbu miłości Bożej – postanawiam teraz i zawsze oddać w Twoje ręce swoje serce, abyś je poświęciła Jezusowi.* (MdM, 75).

Cechę hieratyczności zyskują wypowiedzi stylu religijnego ze względu na dobór leksyki. Aurę podniosłości współtworzą nie tylko wyrazy (lub związki wyrazowe) traktowane obecnie jako archaizmy, lecz także leksyka książkowa, wyrazy rzadkie, przestarzałe i wyspecjalizowane tematycznie, a więc nazwy religijnych realiów.

Bez szeroko zakrojonych badań nie da się tej leksyki odpowiedzialnie scharakteryzować. Ilustrację zjawiska ograniczam do wybranych przykładów, rozpoczynając od czasowników typu: *radować się, upraszać, wypraszać*, funkcjonujących z reguły w zwrotach z konstrukcjami analitycznymi (wielowyrazowymi), których ośrodkami są leksemy *dar* lub *łaska*. Oto garść przykładów: *raduję się z Tobą z daru gorącej miłości* (MR, 329); *uproś nam dar wiernej modlitwy* (MM, 23); *Wypraszaaj każdemu z nas dar pełnienia woli Bożej.* (MM, 31); *Prosimy Cię o dar zdrowia, jeśli jest to dla nich prawdziwym dobrem.* (MM, 44); *Wraz z Tobą pragnę uwielbiać dziś Boga za tajemnicę wcielenia i za dar Twojego macierzyństwa.* (MM, 52); *wyproś nam dar życia wiernego Chrystusowi.* (MM, 62); *Uproś nam dar Ducha Świętego, który ożywi i umocni naszą wiarę, nadzieję i miłość.* (MM, 62); *Matko, wypraszaaj mi dar uniżenia przed Bogiem, moim Panem.* (MM, 111); *Matko moja, uproś mi dar bojaźni Bożej,* (MM, 112); *Wyjednaj mi łaskę pokory i czystości serca.* (MM, 15); *Wypraszaaj nam łaskę adwentowego czuwania.* (MM, 23); *uproś nam łaskę wspólnej modlitwy* (MM, 32); *Uproś mi łaskę posłuszeństwa woli Ojca Niebieskiego* (MM, 58); *wejrzyj na wielkość mojego bólu i udziel mi łaski, której tak bardzo potrzebuję...* (MM, 64); *abyś wyprosiła mi u Jezusa łaskę wyzwolenia i oczyszczenia.* (MM, 81); *abyś wyprosiła mi u Syna Twego tę łaskę, której tak bardzo pragnę i tak bardzo potrzebuję.* (MM, 87); *Matko, uproś mi łaskę pokory, która pozwoli mi stanąć w prawdzie przed Panem i uznać, że wszystko, co mam, jest Jego darem.* (MM, 110).

Zacytowane przykłady można też potraktować jako wykładniki formułiczności stylu religijnego. Trzeba ponadto zaznaczyć, że dobór leksyki czy całych formuł nie jest w stylu religijnym jedynie formalnym zabiegiem, lecz wynika z doktrynalnych założeń, a więc ma podłoże kognitywne. Przykładem leksemu używanego w zasygnalizowany sposób jest wyraz *łaska*. W Ewangelii *łaska* oznacza 'Bożą przychyłność, opiekę, Boże wsparcie, dary' [Grzegorczykowa 2021: 276]. Chodzi

o nadprzyrodzone dary, które uzdalniają ludzi do dobrych działań. „W rozumieniu chrześcijańskim łaska ma [...] dwa oblicza: z jednej strony jest obecnością Boga przenikającą świat, wychodzącą od Boga (np. w modlitwie: *Racz wlać łaskę w serca nasze*), z drugiej zaś – to człowiek zbliża się do Boga i trwa w łasce” [Grzegorkowa 2021: 278].

Analogiczną motywację zyskują takie komunikaty, które odnoszą się do różnych aspektów życia religijnego: *udziel duszom zmarłych sług i służebnic Twoich odpuszczenia wszystkich grzechów* (MdM, 57); *Zachowaj mnie od grzechu i od wszelkiego złego* (MdM, 63); *Wspomagaj łaskawie wszystkich, którzy powierzyli się moim modlitwom i napełnij wszystkimi dobrami ich dusze i ciała.* (MdM, 68); *O Matko moja, chroń mnie przed grzechem śmiertelnym.* (MdM, 76).

Aurę podniosłości ewokują w tekstach modlitewnych konstrukcje analityczne, czyli wielowyrazowe, jak wspominałam wyżej, nazwy konkretnych zjawisk (w języku potocznym odpowiadają im pojedyncze słowa): *Spraw, bym mógł w dniu jutrzejszym zacząć wszystko od nowa.* (MdM, 58); *dzięki Ci składamy za wszystkie dobrodziejstwa [...], a zwłaszcza za łaskę dnia dzisiejszego* (MdM, 59); *dziękuję Ci z serca za Twoje dobrodziejstwa, których w dniu dzisiejszym doznałem z Twej ojcowskiej ręki.* (MdM 69); *błogosławiłeś wszelkim zdarzeniom dnia dzisiejszego* (MdM, 69); *sprawy i krzyże dnia dzisiejszego* (MdM, 71); *Składamy Ci dzięki* (MR, 321); *abyś otaczał opieką wszystkie dzieci świata* (MMP, 306); *Przybądź każdemu z nas na ratunek w chwili konania.* (MM, 42)

Analogiczną funkcję pełni leksyka książkowa⁶: *Nie uczynilem wszystkiego, co mogłem uczynić. [...] Daj moc miłowania wszystkich. Dopomóż mi we wszystkim, co czynię.* (MdM, 73); *Jeśli zawsze czynisz i mówisz to, co Bogu się podoba, inni będą mogli zobaczyć, że już nie postępujesz tak jak zwykleś postępować.* (MdM, 100); *On sam wybrał to, co było słuszne i tak uczynił.* (MdM, 113).

Kolejnym wyróżnikiem stylistycznym religijnych komunikatów jest ich obrazowość łączona z użyciem porównań: *Przyjmij, Panie, jak wonne kadzidło nasze modlitwy* (MR, 320) i metafor. Czasem są to metafory skonwencjonalizowane czy wręcz spetryfikowane: *Matko Boża z Guadalupe ocalająca bezbronnych, weź mnie pod płaszcz swej opieki* (MM, 36); *okryj płaszczem swojej opieki mnie, moich bliskich oraz wszystkich, których powierzył mi Bóg.* (MM, 39); *Weź ich pod płaszcz Twej opieki i pomóż im spotkać się twarzą w twarz z Jezusem.* (MM, 45), czasem bardziej oryginalne, choć też dobrze znane, jak te, które łączą miłość z ogniem, a życie ujmują jako drogę: *Proszę cię pokornie, byś mi wyjednał tyle ognia miłości, iżbym wypalił w sobie wszelkie grzeszne przywiązania ziemskie i rozplomienił swe serce miłością niebieską* (MR, 329); *Prosimy Cię, Panie, niech Twoja łaska zapali*

⁶ SJPB (V, 437) podaje: „W wielu swoich znaczeniach **uczynić** znaczy to samo, co »zrobić«, ale brzmi książkowo lub oficjalnie”. W tymże słowniku jako książkowy kwalifikowany jest czasownik *radować się* (SJPB, IV, 385). Na marginesie można dodać, że oba czasowniki funkcjonują w przekładach Biblii, stosowanych w ramach liturgii, co być może przesądza o ich hieratyczności.

nas ogniem miłości, którym płonął Święty Szymon, gdy niósł pomoc walczącym ze śmiercią.; Niech w naszych duszach zapłonie ogień Bożej miłości, niech rozświecili je blask Chrystusa, który wnosisz dziś do świątyni. (MM, 41); Nieustannie otaczaj modlitwą wszystkich Twoich ukochanych synów – biskupów i kapłanów – aby zapaleni ogniem Bożej miłości całym życiem dawali świadectwo o Chrystusie, (MM, 77); Gdy skończy się czas ziemskiej wędrówki; aby ziemską drogą zaprowadziła mnie do spotkania z Tobą w wieczności. (MR, 318); Czuwaj nade mną przez wszystkie dni mojej ziemskiej drogi, aby Jezus mógł we mnie wzrastać, a moje życie wydało obfity owoc. (MM, 53).

Wypowiedzi stylu religijnego odnoszą się do rzeczywistości, która jest ze zrozumiałych względów trudna do werbalnego ujmowania. Twórcy wypowiedzi religijnych posługują się więc językiem paradoksu. Zanim odwołam się do przykładu, przypomnę filologiczne ustalenia, dotyczące tego zjawiska i zjawisk pokrewnych, za jakie uznaje się antytezę i oksymoron. „Antytezy należy odróżnić od paradoksów we właściwym sensie tego słowa. W przeciwieństwie do tych ostatnich znaczenia członów zawartych w antytezach nie zachodzą na siebie – znaczenia sprzeczne czy przeciwne są po prostu ze sobą zestawione” [Skubalanka 2010: 191]. W paradoksie, cytuje autorka za Sławińskim, skupiają się dwie operacje: zestawienie całości znaczeniowych maksymalnie kontrastowych (antyteza) i ustanowienie między nimi stosunku wzajemnego zawierania się (inkluzyj) [Skubalanka 2010: 192–193]. „[...] różnica między antytezą a paradoksem polega na stopniu zbliżenia dwu różnych znaczeń pod jakimś względem sprzecznych, w antytezie chodzi o zestawienie, w paradoksie o ich częściowe »zachodzenie na siebie«. [...] Co do oksymoronu można go uważać za odmianę paradoksu” [Skubalanka 2010: 193].

Oto odnaleziony w maryjnym modlitewniku tekst o katechetycznej wymowie, nawiązujący konstrukcyjnie i semantycznie do *Kazania na Górze*, przedstawiający oraz propagujący chrześcijańską postawę pokory, ubóstwa, przebaczenia jako środków zapewniających zwycięstwo, a więc miejsce w Królestwie Bożym:

Zwycięża ten, kto walczy pod Jego i Twoim sztandarem, przyodziany w zbroję pokory, cierpliwości, wytrwałości, przebaczenia.

Zwycięża ten, kto błaga przez Twoją przyczynę Ducha Świętego o mocną, wytrwałą wiarę zdolną przeciwstawić się atakom ducha ciemności.

Zwycięża ten, kto okryty Twym płaszczem wchodzi na błogosławioną drogę ubóstwa, umiłowania małości, nawet za cenę bycia wzgardzonym i odepchniętym przez świat.

Zwycięża ten, kto prowadzony przez Ciebie, odrzuca wszelkie prawo odwetu, przyjmując przebaczącą miłość Boga i obdarowując nią krzywdzicieli. (MM, 159)

Na liście wyznaczników stylu religijnego ważne miejsce zajmuje dialogowość. Zagadnienie to nie doczekało się systematycznej i wieloaspektowej charakterystyki. W niniejszym opracowaniu będę mogła w związku z tym przedstawić jedynie jego wybrane aspekty. Zaczniemy od pokazania przejawów dialogowości zrytualizo-

wanej powiązanej z modlitewną apelatywnością, której wykładnikami są formuły anaklezy, nie tylko rozpoczynające komunikację i tworzące sytuację rozmowy, ale też (jako wyznaczniki dialogowości ukrytej) zawierające podstawowe prawdy o osobie ze sfery sakralnej (adresacie modlitwy) i kształtujące relacje nadawczo-odbiorcze w etykietalny sposób (charakterystyczny dla gatunku)⁷. Mogą to być określenia skondensowane (krótkie) o ustalonej historii, która ich sakralność utrwała i wzmacnia, lub rozbudowane formuły ukształtowane w poetyce superlatywu. Podam w tym miejscu jedynie kilka przykładów: *Chryste, Księżę Pokoju!* (MMP, 310); *Panie Jezu Chryste, Lekarzu ciał i dusz ludzkich!* (MMP, 308); *Boże, Ojcie dobroci i miłosierdzia*, (MMP, 309); *Najwyższy, Chwalebny Boże*, (MMP, 312); *Dobry Boże*, (MdM, 137); *Ojcie mój niebieski* (MdM, 139); *Najświętszy Panie, wszechmogący Ojcie i wieczny Boże* (MdM, 142); *Wszechmogący Boże, Stworzycielu świata i Panie życia* (MR, 308); *Duchu Święty Boże, Duchu Ojca i Syna* (MR, 314); *Mój Jezu, Zbawicielu* (MR, 317); *O święty Józefie, mój Dobry Ojcie i Opiekunie Kościoła świętego* (MR, 319); *Najświętsza i Niepokalana Panno, Najmilsza Matko Moja, Maryjo* (MR, 322); *Maryjo, Niepokalana Jutrzenko Wolności, Jasnogórska Pani* (MM, 261); *Matko Boża, Królowo Rodzin, Pani i Orędowniczko nasza; Najświętsza Oblubienico* (MM, 263).

Kolejnym przejawem modlitwowej dialogowości są formy rozkaznikowe czasowników sygnalizujące prośbę: *Wybłagaj u Syna swego; Dopomóż nam; Uproś u Syna Twego* (MM, 264); *Bądź nam troskliwą opiekunką i orędowniczką* (MM, 263); *Wyzwól mnie* (MM, 262); *wstawiaj się za Kościołem* (MM, 271); *uprzedzaj czyny nasze swoim natchnieniem* (MdM, 135); *prowadź mnie do coraz lepszego poznania świata i siebie samego oraz sensu istnienia* (MdM, 138); *Naucz mnie również cenić ludzką pracę na roli* (MdM, 139); *Miłuj ich, udziel im swej łaski i darów, spełnij ich dobre pragnienia i spraw, abyśmy kochając się wzajemnie, służyli Tobie i byli radością naszych rodziców*. (MdM, 141).

Dialogowość modlitwowa może aktywizować różne kategorie podmiotów. W powyżej przytoczonych fragmentach byli to adresaci modlitw – osoby ze sfery sakralnej. Modlitwa (zwłaszcza wstawiennicza) odznacza się wewnętrzną dialogowością, mając charakter scenariuszowy i zyskując aktualizację w konkretnym akcie modlitewnym. W modlitwie **Za rodzeństwo** (MdM, 141) czytamy: polecam Twemu Sercu moje rodzeństwo (*wymień imiona siostr i braci*)., a w modlitwie **Za chorego w rodzinie** (MdM, 142): Ojcie niebieski, spójrz na (*wymień imię chorego*).

Jeszcze inny model dialogu zawierają wypowiedzi modlitwowe o charakterze deklaratywnym, zakodowane w 1. os. l. poj. Ich dialogowość jest związana z rozszczepieniem komunikacyjnym, typowym dla modlitw z dominującą funkcją formacyjną. Kościół przygotowuje dla swych wiernych teksty, które oni w konkretnych

⁷ Zjawiska te były przez lingwistów rozpoznane i szeroko komentowane w licznych opracowaniach [zob. m.in.: Makuchowska 1998: 95–100; Wojtak 2019a: 25–44].

sytuacjach modlitewnych aktualizują (wykonują) jako własny głos w kontakcie ze sferą sakralną. Oto przykład:

Panie, w ciszy budzącego się dnia przychodzę prosić Cię o pokój, o mądrość i moc. Chcę dzisiaj spoglądać na świat oczyma pełnymi miłości. Pragnę być cierpliwy, wyrozumiały, łagodny i roztropny. Nie ulegając sugestii pozorów, chcę widzieć Twe dzieci, a moich bliźnich tak, jak Ty je widzisz. Chcę w każdym człowieku dostrzec dobro. (MdM, 59)

Analogiczny kształt zyskują fragmenty formacyjne, wplatane w modlitwy i nawiązujące formą do *soliloquium*. Ich perswazyjność jest ukryta pod maską komunikatu własnego, nienarzucanego. Oto przykłady:

Pomyślę, jak odpowiadałem dziś na miłość Bożą i poproszę o przebaczenie moich grzechów oraz słabości. Podziękuję Bogu za wszystkie otrzymane dary i łaski. Pomyślę, że kiedyś muszę umrzeć. Pomodłę się o wierność i o szczęśliwą śmierć. (MdM, 61)

Wiem, że mogę swoje życie odsłonić przed Bogiem – wiem, że mnie nie zawiedzie i nie zostawi samego.

Wiem, że mogę przed Nim otworzyć tajniki swego serca – On mnie zrozumie. (MdM, 90)

Przyczyną dialogowego ukształtowania wybranych fragmentów modlitewnika może się stać także stylizacja katechizmowa:

Czy zauważyłeś, że przy końcu modlitw mówimy: Dla zasług Pana Jezusa albo w imię Pana Jezusa? A dlaczego? Dlatego, że nie możemy mówić do Boga w jakimkolwiek inny sposób, jak tylko przez Jego Syna, Pana Jezusa Chrystusa. (MdM, 86)

W modlitwie prosisz Boga o to, czego potrzebujesz. Ale dlaczego musisz tak robić? On przecież już z góry wie wszystko o nas. On wie, czego ci potrzeba. Dlaczegoż więc musisz Go o to prosić? (MdM, 88)

W konkretnych wypowiedziach, reprezentujących styl religijny we współczesnej polszczyźnie, odnajdujemy zwykle kombinację jego wyznaczników z różnych płaszczyzn organizacji tekstu oraz z różnych podsystemów języka. Odwołajmy się zatem na koniec analiz do kilku przykładów, ograniczając ich zbiór, zgodnie ze wstępnymi deklaracjami, do wypowiedzi modlitewnych.

Przykład 1. (MM, 83–84)

Bądź pozdrowiona, rozradowana Matko Boga-Człowieka, która po zwiastowaniu z pośpiechem poszłaś przez góry do krewnej Elżbiety, aby jej usługiwać. Bądź pozdrowiona Arko Nowego Przymierza, która wniosłaś w jej dom wielką radość – żywego Pana ukrytego pod Twoim Sercem. Błogosławionaś Ty między niewiastami i błogosławiony jest owoc Twojego łona. [...] Bądź pozdrowiona Ty, w której Elżbieta rozpoznała Matkę swojego Pana. Błogosławiona jesteś, któraś uwierzyła, że spełnią się słowa powiedziane Ci od Pana. [...]

W przykładzie tym uwidaczniają się następujące wyznaczniki stylu religijnego: paralelizm w budowie sekwencji tekstowych i paralelizm syntaktyczny, liczne wykładniki intertekstualności, a więc nawiązania do Biblii [zob. Bienkowska 2002:

111–112] oraz innych wypowiedzi sakralnych – rytualizujące ten przekaz, użycie podniosłej (archaicznej) leksyki: *niewiasta, lono*, a także konstrukcji składniowych: *słowa powiedziane Ci od Pana*. Tekst przenosi we współczesność pamięć modlitewnej tradycji, nadającej mu kształt odbiegający od obecnych przyzwyczajień językowych użytkowników polszczyzny.

Przykład 2. (MM, 147)

Zdrowaś Maryjo!

Pozdrawiamy Cię wraz z Aniołem: Łaskiś pełna. Pan jest z Tobą.

Pozdrawiamy Cię wraz z Elżbietą: Błogosławiona jesteś między niewiastami i błogosławiony owoc Twego łona! Szczęśliwa jesteś, bowiem uwierzyłaś w obietnice Boże!

Pozdrawiamy Cię słowami Ewangelii: Błogosławiona jesteś, któraś uwierzyła, że spełnią się słowa powiedziane Ci od Pana! Tyś pełna łaski. [...]

Ten tekst, który ma być modlitwą przeznaczoną na 7 października, a więc wspomnienie Matki Bożej Różańcowej, jest po prostu utkany z cytatów i reminiscencji biblijnych. Utrwała tradycyjną wersję stylu religijnego, sięgając do najdoskonalszego źródła, jakim jest tekst natchniony.

Przykład 3. (MM, 102–103)⁸

O Maryjo, Matko moja niebieska, najczulsza, najlepsza, do stóp i do Serca Twego macierzyńskiego tulę się z miłością i ufnością dziecięcą. Patrz, oto Tve dziecię przychodzi do Ciebie i wzywa Twę pomocy! Czy potrzeba, o Matko, by wiele mówiło? Tve Serce wszystko już odczuło... Ty wiesz, że cierpi, że płacze, że zgrzeszyło...

O Matko łaski Bożej, źródło życia i radości, o Ty wsławiona w tym cudownym obrazie łaskami bez miary, spraw Twoim wstawieniem u Boga, by i na moje serce dotknięte cierpieniem i winami spadły białe, śnieżne płatki Twjej pociechy, zmiłowania i wysłuchania. Bóg Ci niczego odmówić nie może, jeśli tylko prośby nasze nie sprzeciwiają się zamiarom Jego ojcowskiego Serca, tak bardzo nas miłującego. O Matko Najświętsza, wierzę, iż wszystko możesz u Boga! O Matko Miłosierdzia, ufam Twemu macierzyńskiemu Sercu. O Matko Najczulsza, Tobie powierzam wszystko, co dotyczy mojej duszy i mego ciała i moich najdroższych! [...] O Matko Ukochana, miłuję Cię i wiem, że miłujesz mnie jak dziecię swoje. W Twoje ręce najświętsze składam życie, śmierć i wieczność moją, wierząc, że nie zginę na wieki. Amen.

O stylu tego tekstu decydują następujące wyznaczniki: eksklamacje (budujące określoną aurę emocjonalną), paralelizmy i powtórzenia (zwłaszcza eksklamacji) oraz pokrewne im nagromadzenia (wyliczenia) intensyfikujące przekazywane treści, tytuły Maryjne przejęte ze znanych i utrwalonych tekstów (zwłaszcza litanii), środki składniowe: pytanie retoryczne, wypowiedzenie urwane, zdania wykrzyknikowe (składnia emocjonalna), postpozycyjny szyk przydawki (*Matko moja, Serca Twego, dziecię swoje, wieczność moją*), określenia metaforyczne, w tym synekdochy (*Twe macierzyńskie Serce; moje serce dotknięte cierpieniem*),

⁸ W modlitewniku wiąże się ten tekst z wspomnieniem Matki Bożej Śnieżnej (5 sierpnia) oraz informuje, że jest to modlitwa z klasztoru sióstr Dominikanek na Gródku w Krakowie (MM, 103).

leksyka: *dziecię, miłować*⁹, klisze: *wzywa twej pomocy, wstawiona w cudownym obrazie łaskami...*, reminiscencje biblijne: *Wszystko możesz u Boga*¹⁰.

Przykład 4. (MMP, 311)

O dobry wybór drogi życiowej

Dobry Panie, uczyni ze mnie narzędzie Twojego pokoju, bym jak błogosławieni Męczennicy z Peru był tam, gdzie Kościół mnie potrzebuje. Obdarz mnie miłością, wiarą, nadzieją i zaufaniem, bym podążał za Twoim głosem. Prowadź mnie przez życie i objawiaj swoją wolę względem mnie. Błogosławieni Zbigniewie i Michale – módlcie się za mną.

Wypowiedź ma charakter dialogowy i reprezentuje dialogowość modlitewną ze względu na: (a) zwroty do adresatów: *Dobry Panie; Błogosławieni Zbigniewie i Michale*, (b) wyrażające prośby czasowniki w 2. os. l. poj. lub mn. w trybie rozkazującym: *uczyni, obdarz, prowadź, módlcie się*. O jej budowie decyduje paralelizm składniowy, a hieratyczność zyskuje ten tekst przez dobór leksyki – tematycznie sprofilowanej bądź podniosłej: *uczynić, Twój pokój, miłość, wiara, nadzieja, podążać, objawiać, męczennicy, błogosławieni*.

Przykład 5. (MM, 283–284)

O Królowo nieba i ziemi, o Matko Pana Wszechświata, O Maryjo, Istoto najświętsza, najwznioślejsza, najmiłościwsza!

Prawdą jest, że wielu ludzi Cię nie zna i nie miłuje; lecz przecież jest tyle milionów Aniołów i wybranych w niebie, którzy Cię miłują i wiecznie wysławiają. [...]

Obym Cię i ja miłował, Pani moja najukochańsza!

Obym się starał zawsze służyć Ci, chwalić Cię, czcić Cię i rozszerzać nabożeństwo ku Tobie.

Tyś sprawiła, że Bóg się w Tobie rozmiłował [...] czyżbym zatem ja, nędzny, nie miał się rozmiłować w Tobie?

Nie, Matko moja najśodsza, i ja Cię chcę bardzo kochać i chcę czynić, co tylko jest w mojej mocy, żeby Cię inni także miłowali.

Przyjmij więc, o Maryjo, to moje pragnienie kochania Cię i dopomóż mi je wprowadzić w czyn.

Wiem, że Bóg bardzo miłościwym okiem spogląda na Twych czcicieli, gdyż poza swą chwałą niczego tak gorąco nie pragnie jako tego, by Cię wszyscy czcili, sławili i miłowali.

Od Ciebie, Pani, spodziewam się wszelkich łask. Ty mi wyprosisz przebaczenie wszystkich grzechów i wytrwałość. *św. Alfons Liguori*

Powyższy tekst reprezentuje klasyczną wersję stylu religijnego, stanowiąc przykład długiego trwania i przenoszenia dawnych tekstów we współczesną komunikację

⁹ „W renesansowych przekładach [Biblii] największą frekwencję wykazują te warianty synonimiczne, które pełniły funkcję hieratyczną, podkreślającą podniosły i dostojny charakter tłumaczonego tekstu” [Bieńkowska 2002: 43]. Na liście owych form autorka umieszcza m.in. *miłość, miłować, niewiasta, czynić, uczynić, oblicze, rzecz, ujrzeć, dziecię* [Bieńkowska 2002: 44–53].

¹⁰ Por. „dla opowiadań dydaktycznych charakterystyczne są zwroty: [...] U Boga nie ma nic niemożliwego” [Bieńkowska 2002: 106].

religijną. Hieratyczną szatę, by tak rzec, zyskuje ta wypowiedź (oddająca religijne przeżycia konkretnego świętego i w modlitewnej pedagogice traktowana jako w sposób szczególnie stosowna w kontaktach z Matką Bożą) dzięki eksklamacjom, optatywnym formułom prośb, wyliczeniom i powtórzeniom, hiperbolizującym wypowiedź i wzmacniającym jej moc perswazyjną, typowemu dla wypowiedzi modlitewnych słownictwu. Tak wystylizowane teksty umieszcza się w najnowszych modlitewnikach po to, aby ich aurę emocjonalną współczesny wierny mógł przejąć i uznać za swoją. Klasyczna wersja stylu religijnego jest dzięki temu stale obecna w komunikacji religijnej. Naturalny konserwatyzm modlitewny, jak zjawisko to określają teologowie, staje się cechą żywotną, zyskując status naturalnego wyróżnika propagowanej przez Kościół formuły dialogu wiernych z Panem Bogiem.

We wszystkich wariantach stylu religijnego można obserwować skutki działania zasady komplementarności składników tradycyjnego stylu religijnego (obecnych w tym stylu od wieków) z elementami innowacyjnymi, nieutrwalonymi, wiążącymi ów styl z dyskursem religijnym otwartym na komponenty i wartości kultury popularnej i komunikacji masowej. Analizy egzemplaryczne, zawarte w tym artykule, pokazują żywotność tendencji redakcyjnej (komunikacyjnej i stylistycznej), którą określałam za pomocą formuły: do Boga i o Bogu tradycyjnie i odświeżenie, a więc tak, jak od wieków nakazuje Kościół [Wojtak 2019b: 144].

Wykaz stosowanych skrótów

Modlitewniki

BSW – *Modlitwa o beatyfikację Stefana Kardynała Wyszyńskiego* (tytuł modlitwy na obrazku)

JK – modlitwa o beatyfikację Jacka Krawczyka (na obrazku)

KK – modlitwa o beatyfikację br. Kaliksta Mariana Kłoczki OFMCap (na obrazku)

MdM – *Z Bogiem przez życie. Modlitewnik dla młodzieży*, oprac. ks. Stanisław Chabiński SAC, APOSTOLICUM, Ząbki 2010.

MM – *Modlitewnik Maryjny*, Wyd. „Rafael”, Kraków 2014.

MMP – *Modlitewnik czcicieli Męczenników z Peru: bł. Zbigniewa Strzałkowskiego i bł. Michała Tomaszka*, Wydawnictwo Franciszkanów „Bratni Zew” spółka z o.o., Kraków 2017.

MP – *Módlmy się... w podróży*, Wydawnictwo JUT, Szczecznieszyn 2010.

MR – *Chleba naszego powszedniego... Modlitewnik dla rolników*, Włocławek 2008.

Słownik

SJPB – *Słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2007.

Bibliografia

Bieńkowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Łódź.

Drewniak H., 2005, *Język symboli religijnych [w:] Język religijny dawniej i dziś*, t. 2, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań, s. 54–69.

- Grzegorzczkova R., 2021, *Język w służbie myśli. Szkice z dziejów polskiego słownictwa*, Warszawa.
- Grześkiewicz E., 2016, *Modlitwa indywidualna w analizie genologicznej*, Kraków.
- Makuchowska M., 1995, *Styl religijny* [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole, s. 449–473.
- Makuchowska M., 1998, *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*, Opole.
- Makuchowska M., 2013, *Styl religijny* [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków, s. 487–528.
- Podeszwa P., 2009, „Zobaczyć głos...” [Ap 1, 12]. *Biblijny postulat języka symbolicznego* [w:] *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, t. 5, red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań, s. 199–206.
- Skubalanka T., 2010, *O paradoksach i nie tylko. Przyczynek do charakterystyki stylu liryki religijnej ks. Jana Twardowskiego*, „Roczniki Humanistyczne KUL”, t. LVIII, z. 6, s. 185–199.
- Wojtak M., 1992, *O początkach stylu religijnego w polszczyźnie*, „Stylistyka” I, s. 90–97.
- Wojtak M., 1999, *Modlitwa ustalona – podstawowe wyznaczniki gatunku* [w:] *W zwierciadle języka i kultury*, red. J. Adamowski, S. Niebrzegowska, Lublin, s. 129–138.
- Wojtak M., 2004, *Styl religijny w perspektywie genologicznej* [w:] *Język religijny dawniej i dziś*, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań, s. 104–113.
- Wojtak M., 2006, *Styl religijny we współczesnej polszczyźnie*, „Stil”, t. 5, s. 139–146.
- Wojtak M., 2019a, *Do Boga..., O Bogu..., Przed Bogiem... Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej*, Tarnów.
- Wojtak M., 2019b, *Styl religijny we współczesnej polszczyźnie (na tle własnej historii i uwikłań dyskursywnych)* [w:] *Gatunki i style dyskursu publicznego w ujęciu konfrontatywnym*, red. A. Charciarek, A. Zych, Katowice, s. 131–147.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2007, *Język polski w Kościele katolickim początku XXI wieku: przegląd najważniejszych zjawisk* [w:] *Język polski jako narzędzie komunikacji we współczesnym świecie*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin, s. 115–129.

RELIGIOUS STYLE IN MODERN PRAYER TEXTS – EXEMPLARY ANALYSES

Summary

The article presents a characteristics of the religious style as a variety of modern Polish. This style is shown as a polarized and polymorphic category, open to other varieties of the language.

In the analytical part the author focuses on description of those features of the religious style that are a continuation of the past. She shows such stylistic properties in the prayer texts as stereotyping, formulaicity, hieraticism and dialogicality, as promoted by the Catholic Church today (in the 21st century). Grammatical and lexical exponents of these features, i.e. forms treated as archaic, bookish and obsolete distance communication thus formed from the colloquial language.

Key words: style, religious style, genre of speech, text, prayer